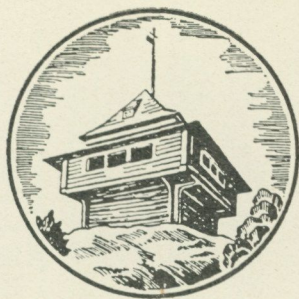

**NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK 1948**

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS

OCH SKANSENS ÅRSBOK

1948

Redaktion:

ANDREAS LINDBLOM · GÖSTA BERG · ERIK ANDRÉN

Redaktör: Erik Andrén

Omslagsbilden visar en interiör av det gamla boktryckeriet på Skansen, där stundom sentida yrkesmän arbeta i gamla dräkter. Skansens många verkstadsmiljöer ha varit särskilt aktuella under det gångna året, då jämnt ett sekel förflutit sedan skråväsendet avskaffades och näringsfriheten infördes och då en rad hantverksföreningar landet runt kunnat fira sitt hundraårsjubileum.

Tryckt hos Tryckeri Aktiebolaget Thule, Stockholm 1948

Djuptrycksplanser från Nordisk Rotogravyr

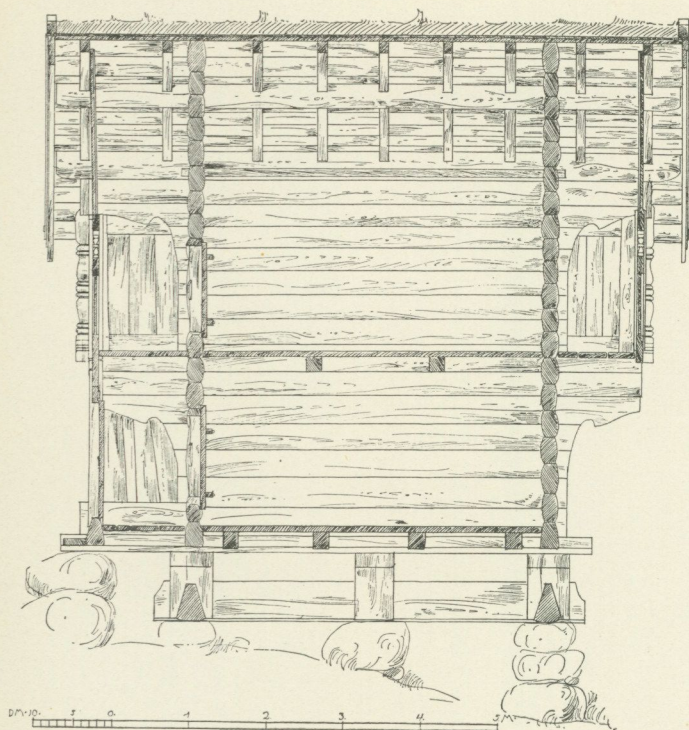
VASTVEITLOFTET

av Hilmar Stigum

Blandt de mange gamle bygninger på Skansen står også et loft fra gården Vastveit i Flatdal i Telemark. En nordmann som har litt kjennskap til byggeskikken på bygdene, nikker gjenkjennende. Han er ikke i tvil om hvor loftet stammer fra. I Telemark står der fremdeles mange igjen av typen, og en gleder seg over at vi har kunnet sende en representant for vår gamle bygningskultur til broderfolket uten at det virker som et skår i bestanden hjemme i Norge.

Vastveitloftet ble innkjøpt og oppsatt på Skansen i 1901. Men allerede fra 1888 foreligger det en korrespondanse i Nordiska Mussets arkiv, som viser at det var aktuelt å kjøpe et loft fra Telemark. Valget synes den gang å ha stått mellom Vastveitloftet og et loft på Selstad i Åmotsdal. Det siste eksisterer ennå, men det er flyttet til Seljord. Det har et praktfullt kjempe-tømmer som setter det på høyde med setesdalsloftene. Men av en eller annen grunn valgte en Vastveitloftet. Det ble revet og kjørt ned til Årnes i Sauherad. Frem og tilbake tok kjøreturen tre dager, og den gikk bakke opp og bakke ned på de gammel-dagse veier. Bonden Even Høgstuen reiste med til Stockholm for å sette opp loftet. Av et brev til Artur Hazelius fra Torjus Leifsson, datert 1. januar 1901, fremgår det at Hazelius tenkte å anlegge et helt telemarkstun, og det er interessant å legge merke til at han allerede på dette tidspunkt var oppsatt på å skaffe fjøs, løe og staller.

Det første folk spør etter når de står overfor et slikt gammelt loft, er: Hvor gammelt er det og hvor stammer det fra? Den som vil trenge dypere inn i saken spør: Hva er et loft for noe? Hvilken funksjon har det hatt blandt de mange hus

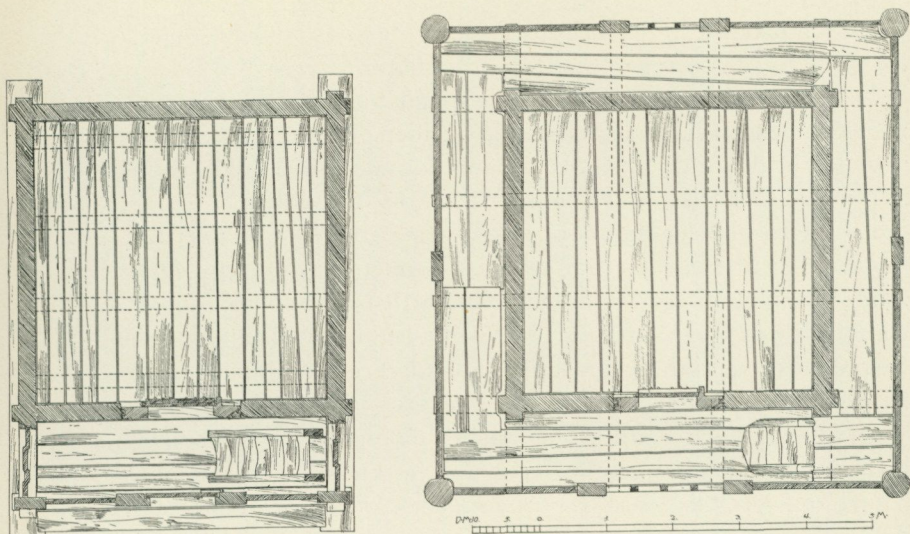

Bilde 1. Lengdesnitt av Vastveitloftet. Oppmåling
1907 av Eugen Nielsen.

på en norsk gård, og vet vi noe om dets opprinnelse og senere historie?

Det er ikke lett å svare på alt dette. Allerede typens historie volder vanskligheter. I noen distrikter har vi loft. Andre steder har vi stabur og atterandre steder har vi hatt både loft og stabur. Loft og stabur har vært to forskjellige hus med hver sin funksjon. Men enkelte steder er skillelinjene mellom dem visket ut, og det har skapt en usikker oppfatning både hos forskerne og hos alle de andre som en gang iblandt interesserer seg for saken.

Buret nevnes allerede i landskapslovene. Der er det omgjerdet av rettsregler av meget alderdommelig karakter. I Gulatings-

Bilde 2. Grunnplaner. Oppmåling 1907 av Eugen Nielsen.

loven heter det, at om en kommer over en mann i buret som vil føre bort noe fra kister og kar, så kan en slå mannen ihjel. Buret var gårdens forrådshus. Opprinnelig har det sikkert vært et énetasjes hus som de andre bygninger på gården.

Senere opptrær et hus som blir kalt loft. Vi vet ikke når det opptrær første gang i Norge, men Snorre Sturlasson omtaler det som en selvfølgelig sak — han reiste i Norge 1218—20 — og nevner bl. a. et gammelt loft på en gård i Gudbrandsdal. Tradisjonen fortalte at Olav den Hellige sov i dette loftet en gang han reiste gjennom dalen.

Vi har bevart flere loft fra middelalderen. De opptrær i to typer. Den ene har ett rom i hver etasje som Vastveitloftet. Det underste rom var matbu, og oppe i loftet var det flere senger og klær. Den andre typen, som fra først av synes å ha vært mere storgårdsbetont, har to rom i hver etasje. De underste var til oppbevaring av forråd av forskjellig slag. Oppe i loftet var det ene rom klesloft og det andre soveloft. Det var dør utenfra til hvert rom. På det ene middelalderloftet på Kra-

vik i Numedal var det en dør mellom de to rommene oppe i loftet, men denne typen slo ikke igjennom.

Den lille lofttypen hadde sval som gikk rundt annen etasje, men det hente svalen manglet på baksiden. På den store typen var det sval foran, men det hendte også at den gikk rundt kortsiden. Det gikk trapp foran huset opptil svalen.

Loftet raket over de andre husene på gården, og må ha tatt seg staselig ut hvis det fikk en plass i tunet som lot dets egenskaper komme til sin rett. Det var gårdens gjestehus, og det fikk gjerne et utsyr som svarte til denne funksjon. Det var også forrådshus, og kom dermed til å konkurrere med buret. Dette har skapt forviklinger som vi nå strever med å kaste lys over.

Over Østlandets flatbygder opptrær nå et eller to hus som vi i alminnelighet kaller stabur. Det har gjerne to, og kan også ha tre etasjer. Det er et rent forrådshus. I første etasje oppbevares kjøtt, fleisk, pølser, mel og flatbrød. I annen og tredje etasje oppbevares kornet. Dette ser ut til å være det gamle buret som i analogi med loftet er bygd opp i flere etasjer. Men ved siden av staburet har det i de siste århundrer opptrått et annet hus under andre navn, ofte loftbu. Det har gjerne hatt to rom i hver etasje. Det har hatt samme funksjon som det gamle loftet med et klesloft og et soveloft i annen etasje. Det er nå forsvunnet over store områder. I Østerdalen står noen igjen, men de brukes neppe lenger som sengehus. Andre bygninger har overtatt denne funksjon. Buret er derimot fremdeles en levende faktor på gården i disse distrikter.

I en annen del av Norge, som først og fremst omfatter Setesdal, Telemark, Numedal og Hallingdal er det derimot loftet som fremdeles er en levende faktor på gårdene. Terminologien er ikke enhetlig i dette område. Størst utbredelse har en navneskikk som går ut på at første etasje kalles bur eller bu, annen etasje kalles loft, og når folk skal omtale hele huset så heter det også loftet.

Det er den enkle typen med et rom i hver etasj som har slått igjennom. I første etasje blir det oppbevart kjøtt, fleisk, korn, mel og flatbrød. Oppe i loftet står en eller to senger. Der er vakre rosemalte kister og der henger gårdens gang- og seng-

klær. På enkelte gårder i dette område står også et lite énetasjes hus som kalles bua eller buret, og som også er forrådshus. Men på de fleste gårder mangler dette. Loftet har seiret i konkurransen.

Mange tar det som en selvfølge at loft og stabur er det samme, men de har hver sin selvstendige historie og opprinnelse. Og der er fremdeles en forskjell i skikk og bruk. I staburet har en alltid kornet i annen etasje. I loftdistriktet blir derimot kornet oppbevart sammen med den andre maten nede i første etasje. Hvis en spør en bonde i loftdistriktet hvorfor han har kornet nede i buret — der er jo trangt om plassen — så svarer han at han måtte være bra upraktisk og uklok i sitt arbeid dersom han skulle slite og bære kornet opp i loftet. Kornet er jo tungt. Han er ikke oppmerksom på at den slags bestemmes av tradisjonen og ikke av praktiske hensyn. Men slik er der på mange områder i etnologien.

Vi kan peke på en naturlig grunn til dette skille mellom loft- og staburdistrikt. Staburet hører først og fremst hjemme i de gode korndistrikter. I loftdistriktet er februket dominanten i gårdsbruket, og kornavlingen er ikke større enn at den kunne plasseres sammen med maten i rommet under loftet. Men det har mange steder hatt sine vansker. Det viser det lille énetasjes vesleburet som på mange gårder står ved siden av loftet og som nettopp var for kornavlingen.

På grunnlag av dette kan vi plassere Vastveitloftet i historien. Typen opptrær tidlig i middelalderen og rekker muligens tilbake til slutten av vikingetiden. Loftet var gårdens staseligste hus. Det var sove- og gjestehus. Det er folkevisens høyenloft, og der foregikk i mange distrikter lørdagsfriingen. Nede i første etasje var forråd av all slags mat. Derfor hadde døren gårdens solideste lås. Men utenfor tømringen stod en trapp som førte opp til loftet og det var fri passasje opp till svalen. Men loftdøren hadde også et solid lås, så uvelkomne gjester slapp ikke inn. Det ble også malt tjærekors på døren og over døren for å hindre usynlige vesener i å komme inn og gjøre skade.

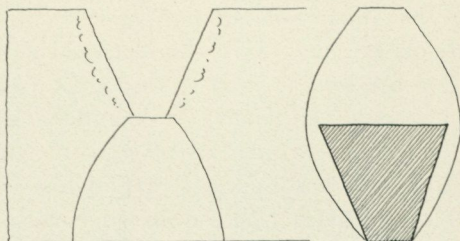
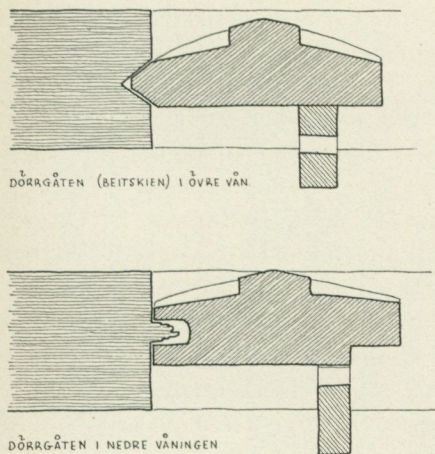
Nå er det i hovedsaken slutt med å bruke loftene som soveloft. Men sengene står der ennå, og der står gjerne opp til et halft

duzin rosemalte kister fulle av klær og andre saker. På veggene henger gangklær, og på stenger tvers over loftet henger åklær og annet utstyr til sengene. Hele gårdens utstyr av tekstiler som ikke er i daglig bruk, kan en fremdeles finne på loftet.

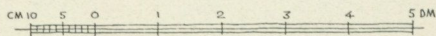
Når vi skal undersøke Vastveitloftet for om mulig å finne holdepunkter for en datering, så merker vi oss først at stokkene er ovale, og at laftehodene har samme form som stokkene. Denne tømmerbehandling opptrer allerede på 1200-tallet. Men når det gjelder Telemark, må en alltid være på vakt for ikke å bli ledet vild, for vi møter den samme ovale form på 17- og 1800-tallet.

Langs medragene er stokkene ornert med en profil, bilde 6, og formen på denne forteller oss at loftet er fra middelalderen. Vi har samme profil på loft fra 1200-tallet. Det er ikke undersøkt hvor lenge den var i bruk, så den kan foreløpig ikke brukes til en mer presis datering. Stokkendene er også ornert med en enkel profil på alle snittflater både på laftehodene (knutskallarna) og i døråpningene.

Et sikrere holdepunkt for datering har vi i laftehogget (knutskallarna). Det består av et dypt hakk i overkant av stokken som går helt ned i midtlinjen av denne, bilde 3. Den nederste halvdel av stokken er økset til slik at den passer ned i hakket på den underliggende stokk. I Numedal kalles denne typen findalslaft. Ordet må i eldre tid ha hatt formen fyrndarlaft og betyr fortidslaft. Typen har i sin tid vært utbredt over Norge Sverige, Finnland, Baltikum og Nord Russland. I Norge ble den etterfulgt av en type som hadde et hakk i både over- og underkant av stokken. Laftehalsen kom da midt i stokken og fikk en garpe (betta) i underkanten. Det eldste kjente eksempel på denne type har vi i Raulandstua fra Uvdal i Numedal. Den er bygd omkring 1250. Vi kaller dette laftet raulandslaft etter stua hvor det først forekommer. Men det nye laftet fortrenget ikke den gamle typen med et slag. Det ser ut til at findalslaftet fortsatte å bli brukt i Numedal i minst et par mannsaldrer, men det fikk gjerne et underhakk, noe som muligens skyldes påvirkning fra den nye typen. Men selv med dette underhakket blir det forskjell mellom findalslaft og raulandslaft.

KNUTKONSTRUKTION

Bilde 3. Detaljer av Vastveitloftets tømmerkonstruksjoner. Oppmåling 1947 av Erik Andréén.

I Telemark har vi det samme historiske forløp som i Numedal. Raulandslaftet fulgte etter findalslaftet, men vi vet ikke når den nye typen kom inn i distriktet. Det er mulig at Telemark har vært litt mer konservativ enn Numedal. Iallfall bet raulandslaftet seg fast og ble mer seiglivet i Telemark.

Vi har likevel et holdepunkt når det gjelder findalslaftets historie i Øvre Telemark. I Rauland — som ikke må forveksles med gården Rauland i Numedal hvor Raulandstua er kommet fra — står flere loft med findalslaft av den type som har et tydelig underhakk. Et av disse står på Nigard Rauland. Det er datert ved en runeinnskrift til 1325. I samme bygd står også et loft — på Loftsgård Vå — med avgjort eldre karakter hvor det ikke fins antydning til underhakk i laftet. Nå har Vastveitloftet på Skansen findalslaft av den samme rene form uten underhakk. Det skulle da være naturlig å datere det til ca 1300. Vi må riktignok være oppmerksom på at laftets historie behøver ikke å løpe parallelt i to bygder. Men foreløpig er det ikke noe som tyder på at Flatdal har vært mer konservativ enn Rauland. Det motsatte har vel stort sett vært tilfelle.

Et annet holdepunkt for datering har vi i måten beitskiene (dörrgåtarna) er forbundet med stokkendene. Beitskiene er av den brede type med sterkt buket forside. I underetasjen er det utarbeidet en fjær i stokkendene som går inn i beitskiene. I overetasjen är det derimot beitskiene som går inn i stokkene, bilde 3. Underetasjens måte å løse dette på er typologisk eldst. På Østlandet forekommer den bare i middelalderen. Når forholdet er slik, ligger det nær å spørre om annen etasje er yngre enn første. Vi kjenner nemlig ikke så få tilfelle hvor et opprinnelig énetasjes hus senere har fått påtømret et loft. Men på Vastveitloft er tømret og laftet i begge etasjer så likt at det må være bygd som det nå er fra første stund. Det er heller ingen sjelden foreteelse at vi møter to forskjellige teknikker i samme hus. Vi kjenner således et tilfelle hvor første etasje har findalslaft og annen etasje raulandslaft, og hvor beitskiene forteller at begge etasjer er bygd samtidig — Vangestad i Flesberg. Vi har også flere eksempler på at laftehogget kan være forskjellig i de forskjellige hjørner på samme etasje. Den slags har forekommet i overgangsperioder. Vi har også paralleler til at beitskienes forbindelse med stokkene er forskjellig uten at det er noen aldersforskjell mellom dem.

For vårt tilfelle blir det spørsmål om den yngre form oppe i loftet motsier den dateringen vi har kommet til på grunnlag av laftet.

Beitskienes form har ikke vært gjenstand for noen bred undersøkelse med tanke på datering, men det er sikkert at den yngre form er eldre enn vi i alminnelighet har forestilt oss. Vi har den på det omtalte loft fra Nigard Rauland med runeinnskrift fra 1325, og vi har den på begge langloftene på Kravik i Numedal, og iallfall et av de siste kan vanskelig dateres yngre enn til 1300.

Likevel er måten beitskiene er inntappet i stokkendene påfallende i alle de tre nevnte eksempler. Erik Andrén har i et brev til forfatteren antydnet muligheten av at opprinnelig kan beitskiene i begge etasjer ha vært like, men at de kan være forandret i annen etasje ved en senere anledning. Beitskiene i første etasje skulle da vise den opprinnelige tilstand. Johan

Meyer har hevdet det samme om loftene på Nigard Rauland og Kravik. Her må vi være oppmerksom på at beitskiene blir ikke bare forbundet med stokkendene, men skienes ender blir innfelt i dørens over- og underligger. Derfor kan en ikke ved en senere anledning gjøre beitskiene smalere uten at tapphullene oppe og nede blir synlige. M. a. o. den tilstanden vi har idag må være opprinnelig. Likevel ligger den tanke nær at en fra første stund har villet gjøre døråpningen bredere enn de ferdige beitskier tilsa. En slik tanke er særlig fristende når det gjelder det såkalte selskapsloft på Kravik. Beitskiene der har en søylebundet på forsiden som begynner og slutter med en gotisk bladknote. De er for lange og er formelig klemte inn i døråpningen. Her ser det ut til at byggherren har bestilt disse, sikkert kostbare beitskier, men når de skulle sette på plass var de for store, og så måtte en foreta det nødvendige for å kunne bruke dem. På Vastveitloftet kan noe liknende være gjort. Men dette er likevel bare å betrakte som antydninger. Beitskien må gjøres til gjenstand for videre undersøkelser, før vi kan ha en avgjort mening om saken. Men på grunnlag av det daterte loft fra 1325 kan vi vel si at den yngre form på beitskiene i annen etasje av Vastveitloftet motsier ikke den datering vi er kommet til på grunnlag av laftet. Dette har ellers en form som godt kan tenkes allerede på 1200-tallet, men beitskiene gjør at vi må søke etter den yngste grense for typen. Og hvis vi vil være riktig forsiktig, kan vi si at loftet stammer fra første halvdel av 1300-årene.

Ethvert gammelt hus har sin historie, og en kan ikke vente å finne huset i sin opprinnelige form hvis det har vært i bruk fra middelalderen til våre dager. Nye slechter har gjerne satt sitt merke på det, og meget ofte har man forsøkt å bygge det om slik at det ble i overensstemmelse med nye skikker og stilstrømninger.

Vastveitloftet er også merket av senere tiders mennesker. Nå er loftet hevet over jorden og satt på stabber. Da det ble bygd, ble det satt opp uten disse stabbene. Det kan være det fikk en lav grunnmur, men det kan også være satt like på jorden med en laftestein under hvert hjørne. Det er ingen grunn til å tro at et eneste loft stod på stabber i middelalderen. I første etasje

har det antakelig vært jordgolv. I enkelte tilfelle var det kjeller under med nedgang inne fra første etasje, og dette kan muligens ha vært mer vanlig enn vi i alminnelighet forestiller oss. Dessuten manglet alltid den innkledde svalen foran første etasje, og trappen opp til loftet stod ute i det fri. Men svalene rundt huset oppe i loftet var der i middelalderen. Loftet har altså ikke stått så dominerende høyt som i vår tid, og det er mulig at dette har hatt konsekvenser for plasseringen i tunet. Men når vi skal forsøke å danne oss et bilde av hvordan det har virket, så må vi huske på at det kun hadde å konkurrere med énetasjes bygninger på tunet. Når vi i våre dager møter stall og løe i to etasjer, så er det en senere skikk. Og i mange distrikter er utformningen av annen etasje på disse to hustyper en kopi av loftet.

Loftene bevarte sin gamle form gjennom hele middelalderen og langt inn i nyere tid. Men så kom der en ny skikk som gikk ut på at loftene skulle heves fra jorden og stå på stabber. Da tok folk ned de gamle loftene og satte dem opp slik som den nye skikken krevde. I Numedal har vi flere tilfelle då vi kan påvise når dette er gjort. Der har skikken begynt omkring 1700, men folk moderniserte ikke alle loft på en gang og vi har enkelte som har gjennomgått denne prosess etter 1800. I Telemark er vi foreløbig ikke så heldig med daterte eksempler, men det er ingen grunn til å tvile på at dette er foregått på noenlunde samme tid, selvom Telemark kan være litt mer konservativ enn Numedal. Fra Telemark kom skikken over til Øvre Setesdal, men den slog ikke igjennom i dalen. Men der stod ofte et lite énetasjes hus, stolpehus, på stolper. Det var forrådshus og vel å oppfatte som en fortsettelse av det gamle buret.

Tradisjonen forteller at det var Leiuv Knutsen som tok ned Vastveitloftet og satte det på stabber i 1783. Dette årstallet er også innskåret på innsiden av svalstolpen lengst til venstre.

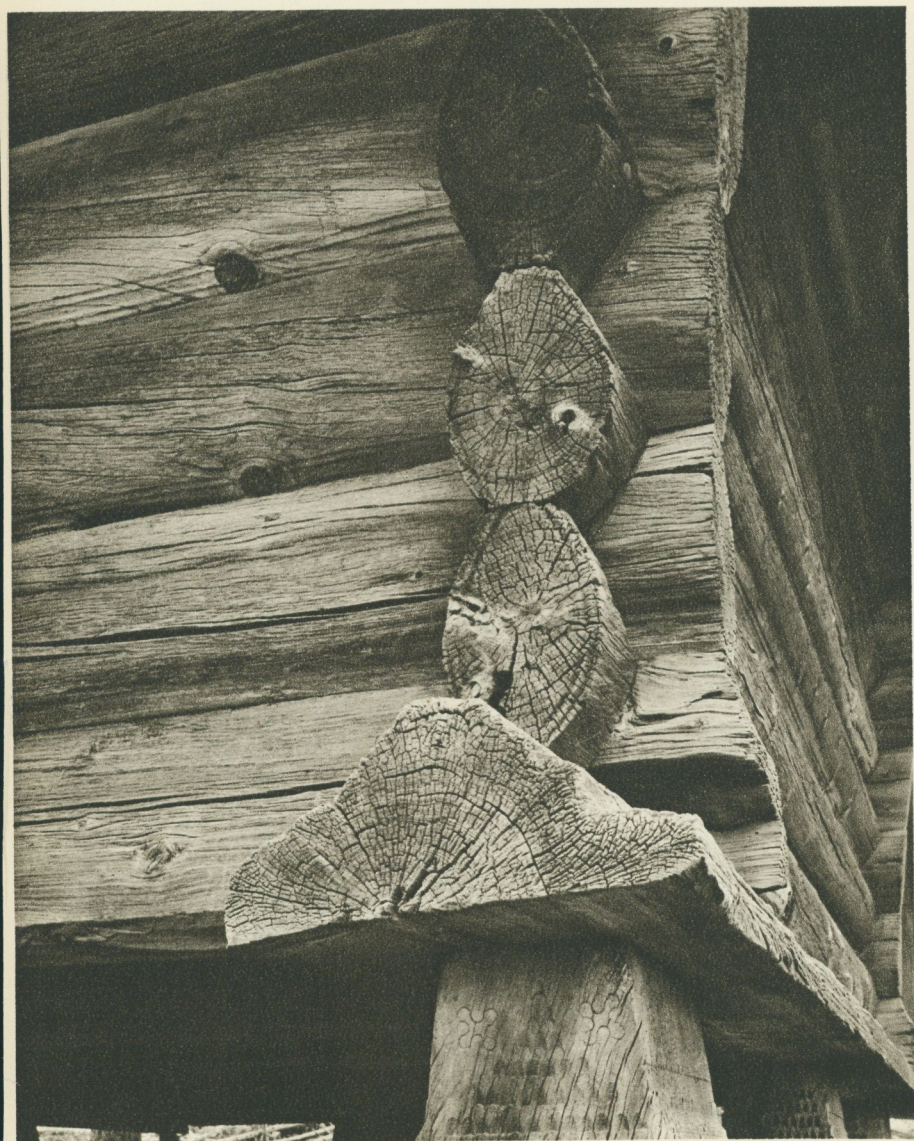
Slik som loftet nå står, har det en utformning som gjør at det er ingen grunn til å tvile på at tradisjonen er riktig. Samme år bygde den kjente tømmermann og bygdekunstner Jarand Åsmundson Rynjom det staselige loft på Kleivi som er nabo-gård til Vastveit. Dette loftet har samme utstyr som Vastveit-

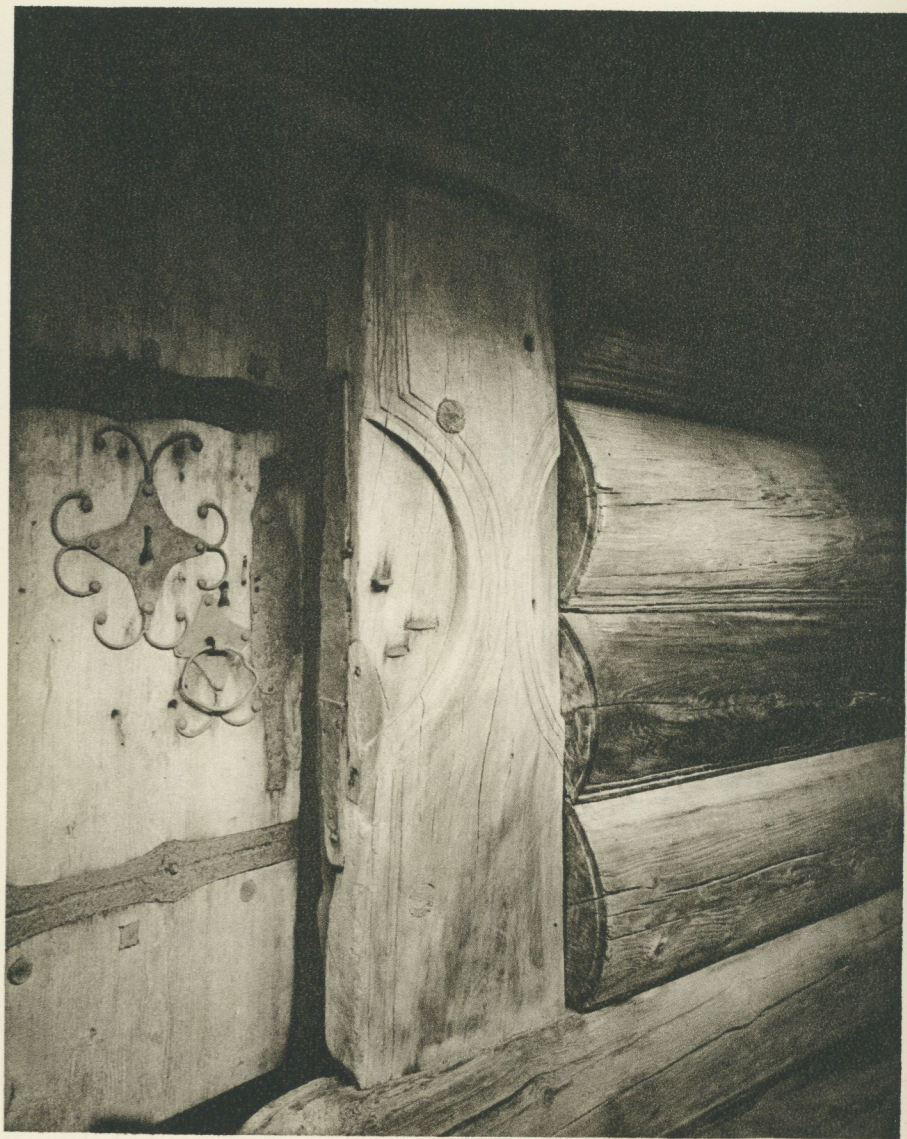
Bilde 4. Vastveitloftet på Skansen med den i 1783 innkledde sval i første etasje.

Bilde 5. Et hjørne av Vastveitloftet som viser tømringen og utformingen av den opprinnelige åpne sval.

Bilde 6. Detalj av et hjørne som viser orneringen på laftehodenes snittflater og langs underkanten av stokkene.

Bilde 7. Dør med jernbeslag og utskåret beitski i overetasjens svalgang.

loftet. Rynjom skar selv ut svalstolpene på Kleivloftet, men skurden er forskjellig fra skurden på Vastveitloftet, så her må vi søke etter en annen mester.

Når vi ser loftet fra siden, får vi et udmerket overblikk over det nye som ble satt til i 1783. Det mest påfallende er stabbene. Disse har den firkantede form som er så karakteristisk for enkelte telemarksbygder. Stabbene rir på sviller som holder dem i stilling. I middelalderen var det nederste omkverv, svillene, tiløket slik at de hadde en liknende form som de nåværende sviller. I heldige tilfelle var de gamle sviller så godt bevart at de kunne brukes i det nye stabbesystemet, og da kan en se merke etter dør og beitskier i den forreste tversvill. Dette har ikke vært tilfelle på Vastveitloftet, for her er alle sviller fornyet.

Til det nye systemet hører også de halvkløvningene som ligger over stabbene på begge langsider. De har den flate side ned, noe som hindrer mus og rotter i å komme inn i huset. De er gjerne laget av et kjempetre som er kløvd i to deler. De er det tyngste i loftet og to mann greier ofte ikke å løfte dem. På Vastveitloftet har de fått en særskilt utformning av oversiden, slik som skikken var i enkelte dele av Telemark. Andre steder beholdt de sin naturlige runding.

I middelalderen hadde naturligvis svillene samme lengde som huset. Når nå framsvalen skulle innkles, måtte de velge en stokk som gikk helt frem under svalen. Derfor er første stokk på hver langside fra 1783. Den hører med til den nye skikk. Framsvalen er også kommet til i 1783. En ser det også på stokkendenes tilhogning og profilering at den opprinnelige mening var at svalen skulle være åpen. Når en så loftet fra siden var det symmetrisk. I Numedal fikk alle loft innkledd framsval i denne periode, med bare en undtakelse i hele dalen. I Telemark beholdt folk i stor utstrekning den gamle skikk med åpen sval både på nye og gamle loft, men den nye skikk trengte også inn i en masse tilfelle. Den har sikkert vært holdt for å være finere enn den gamle. Det er ikke undersøkt hvordan dette fordeler seg geografisk.

Svalen i annen etasje hører med til den opprinnelige skikkelse.

Denne løper rundt hele huset. Men det er bare foran den heter sval. På sidene heter det som regel vengjer. Svalen var den del av huset som ble mest slidt av vind og vær, og hvis en reiser fra Flatdal opp gjennom Åmotsdal, vil en finne flere loft hvor alle bord i loftsvalen er borte. Dette er grunnen til at på en rekke loft ble hele loftsvalen fornyet da det ble satt på stabber. Vastveitloftet fikk ved samme anledning nye dreiede stolper i hjørnene og flate midtstolper som er forsuret med akantus-ranker. Disse har den form som er så karakteristisk for dalens treskurd i denne periode. Bordene i svalen er vel i hovedsaken fornyet ved samme anledning. Hvordan stolpene var i svalen i middelalderen, vet vi ingenting om. Antakelig har de hatt en utformning som de nåværende hjørnestolper i undersvalen.

Når en nå ser loftet foran, så merker en seg først skurden på de flate stolpene og lysåpningene til loftsvalen med søyler og buer. I beskrivelser av romanske slott treffer en på noe som heter kolonettgalerier og det er fristende å gjøre en sammenlikning. Selv om materialet i omramningen er ny, så er sikkert formen i hovedsaken den gamle og går tilbake til romansk tid. Vi har den slik på gamle loft både med rundbuer og kløverbladsbuer.

En hører ofte folk si at det er sørgelig at slike gamle hus er ombygd, så vi ikke lenger har dem i sin opprinnelige skikelse. Jeg kan ikke være enig i dette syn på saken. Vastveitloftet har vært en levende faktor i det daglige liv på gården i kanskje 600 år før det ble flyttet til Skansen. Det er preget av de slegter som har brukt loftet. Det har hatt sin historie. Det er flyttet til Skansen og i hovedsaken satt opp i den skikkelse det hadde da det ble revet i 1901. Ingenting er tatt bort og ingenting er diktet til. Det er ikke alltid vi kan gjøre det når vi flytter et hus til et museum. Det kommer jo an på hva vi vil fortelle ved å vise frem huset. Men hver gang vi kan flytte et hus til museet uten å være nødt til å skjære bort vesentlige drag i husets historie, bør vi være takknemmelig for at slike anledninger gis.